

Музейна справа

УДК 379.4:57

О.С. Климишин

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДНИЧОЇ МУЗЕОЛОГІЇ

Климишин А.С. Современные проблемы естественнонаучной музеологии // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2010. – Вып. 26. – С. 3-14.

Рассмотрено соотношение понятий "музееведение" и "музеология". Дано определение естественнонаучной музеологии и обсуждено ее положение в общей музеологии. Проанализированы современные аспекты деятельности естественнонаучных музеев, их социальные функции, особенности музейной коммуникации, система естественнонаучного мониторинга, спрогнозированы возможные будущие формы музеев естественнонаучного профиля.

Klymyshyn O.S. The modern problems of natural history museology // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2010. – 26. – P. 3-14.

Correlation of concepts "museevedenie" and "museology" is considered. Determination of natural history museology is given and its position is discussed in general museology. The modern aspects of activity of natural history museums, their social functions, features of museum communication, system of the natural history monitoring, are analyzed, the possible future forms of museums of natural history type are discussed.

Сучасний динамічний науковий розвиток створює сприятливі передумови для того, щоб нова наука – природнича музеологія – не тільки знайшла своє місце в системі наук, але й нав'язала необхідні міждисциплінарні зв'язки і збагачувала свої пізнання і особливо свою методику.

Музеологія та музеєзнавство

Для будь-якої науки термінологічна сторона має важливе значення, а для музейної сфери є однією з визначальних складових її фундаменту. Тенденція до утворення власної музеологічної системи понять і назв, а особливо впровадження нових, специфічно музеологічних термінів, є доказом того, що музеологія ще знаходиться в стані розвитку [5, 10]. Тому передусім зупинимось на особливостях вживання деяких сучасних термінів з понятійного апарату музейної сфери.

Що стосується термінів "*музеєзнавство*" і "*музеологія*", то багатьма музейниками вони часто вживаються як синоніми. Інші, музеєзнавство розуміють як теорію музейної справи, а музеологію як філософське осмислення такого соціокультурного феномену як музей [10]. За часів СРСР музеєзнавство охоплювало як теорію, так і практику музейної справи [2]. В Україні існує спеціалізація – "Музеєзнавство. Пам'яткознавство", за якою відбуваються захисти дисертацій в галузі історичних наук. У декількох українських вищих навчальних закладах, у т.ч. на біологічних факультетах університетів, викладаються такі дисципліни, як "музеєзнавство" та "музейна справа" [9].

Як відомо, для власного розвитку кожної науки дуже важливими є її мета і предмет пізнання. Відповідно до цього на сьогодні у визначенні поняття "музеологія"

існує три підходи [15]. Прихильники так званого "інституційного підходу" ("соціальної музеології", або інакше "екомузеології" [3, 19, 20]) вважають, що предметом музеології як наукової дисципліни є музей як соціокультурний інститут та його функції – або вся музейна справа. Французький музеолог Ж.А. Рів'єр [11] визначає предметом музеології вивчення історії музеїв і їхньої ролі в суспільстві. Інституційний підхід свого часу був широко розповсюджений завдяки підтримки з боку ІКОМу (Міжнародної ради музеїв), ким було визначено музеологію як науку про музеї.

Опоненти цього підходу вважають, що музей не може бути предметом музеології, так само як педагогіка – це не наука про школу, а про освіту і виховання, або астрономія не є наукою про планетарії. Ці музеологи стоять на позиціях так званого "предметного підходу", за яким предметом музеології є музейний предмет як феномен. Представник цього підходу німецький музеолог К. Шрайнер [14] визначає музеологію як науку про збирання, зберігання, вивчення і використання музейних об'єктів.

На нашу думку, ці два підходи обтяжені тим уявленням, що предмет музеології мусить бути пов'язаний з музеєм або з музейною діяльністю. Проте очевидно, що музей у цьому контексті не є метою, а лише засобом пізнання. Насправді музейні установи історично виникають і розвиваються як інституції реалізації специфічного ставлення людини до дійсності. Специфічність цього ставлення полягає в тому, що людина із свого оточення відбирає предмети, які для неї репрезентують певні вартості. Таке специфічне ставлення до дійсності є характерним для людини за весь період її існування, в той час коли зміст цього стосунку безперервно змінюється в ході історії. Згадаємо лише сховища античної доби, а пізніше – релікварії або галереї, натуркабінети, студіоло, антикварії та кунсткамери епохи Відродження [5].

Для того щоб можна було ідентифікувати це ставлення, словацький музеолог З. Странскі [21, 22], якого можна вважати засновником "комплексного підходу" до розуміння предмету музеології, ввів поняття "музеальність" і сформулював теорію специфічного і саме "музеального" ставлення людини до дійсності, яке протягом історії призвело до тенденції збереження і показу вибраних предметів. Він же запровадив термін "*музеалії*", які ми звикли називати музейними предметами. При цьому природничомузейний предмет, або "*натуралію*", слідом за Ф. Вайдахером [1], визначаємо як справжню (оригінальну або автентичну) пам'ятку природи, яка знаходиться на зберіганні в музеї внаслідок її *музесзації* (в російськомовній літературі – "музеефікації"), тобто процесу трансформації предмета музейного значення в музеалію (натуралію).

З. Странскі доводить, що не сам музей, як лише сучасна історична форма цього явища, а власне причина його існування, що є виразом і складовою частиною систем пам'яті, можна вважати предметом музеології. Хорватський музеолог Т. Шола [18] свого часу навіть пропонував замість музеології поняття "мнемологія", як вчення про пам'ять. З. Странскі зауважує [21, цит.: с. 36]: "час спливає і все змінюється й минає разом з ним. Те, що незважаючи на це залишається, має характер пам'яті. Це ж стосується і музейної культури. Її існування залежить від збереження, від передавання і від творчого розвитку оцінювального музеального освоєння реальності та від її музейної об'єктивності. Вона представляє собою особливе вираження музесзації реальності".

Таким чином, музеєзнавство, як науку власне про музеї, музейну справу і музейну діяльність, можна вважати синонімом прикладної музеології, що є складовою загальної музеології, яку австрійський музеолог Ф. Вайдахер [1, цит.: с. 34] визначає, як "здійснене за допомогою філософських інструментів теоретичне пояснення та практичне застосування особливого пізнавального і оцінювального ставлення людини до своєї дійсності. Це ставлення називається *музеальністю*. Своє конкретне вираження вона знаходить у предметах, що відбирають, зберігають, досліджують та використовують на службу суспільства як свідчення певної суспільної дійсності".

Сам термін "музеологія" має давню історію. Перша публікація з теорії музейної справи, що з'явилась у Мюнхені у 1565 р., належить бельгійському лікарю Квіккебергу. Подальші публікації на цю тему з'явилися у XVII ст., а у 1727 р. К.Ф. Найкеліус видав свою працю, яка у назві вже мала термін "музеологія". У 1877 р. директор музею "Зелене склепіння" Й.Г.Т. Грессе започаткував у Дрездені періодичне видання "Журнал з музеології та антикварознавства, а також споріднених наук" ("Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde"), де він у 1883 р. опублікував працю "Музеологія як спеціальна дисципліна" і тим започаткував передмузеологічну фазу. В США в 1923 р. цей інтерес на теоретичній базі задокументував твір Л. Колемана "Bibliography of Museums and Museology". У 1980 р. вийшов у світ перший номер міжнародного теоретичного періодичного видання "Museological working papers". У 1985 р. видало свій перший збірник товариство "Нова музеологія". Є деякі європейські країни, в яких музеологія вивчається як університетська дисципліна з отриманням відповідного диплому – це Великобританія, Голландія, Чехія, Словаччина, Польща і Хорватія.

Основні засади і методи управління фондами від реєстрації, інвентаризації до каталогізації, як і питання консервації і реставрації, належать до сфери взаємовпливів теорії (сфера теоретичної музеології) і практики (сфера прикладної музеології, або музеєзнавства). Насамкінець, різноманітною є область музейної комунікації, особливо, як кажуть, її "королівська дисципліна" – презентація оригінальних і автентичних об'єктів. Музеологія пропонує знання про специфічну особливість всіх тих об'єктів, які як музеалії утворюють фонд, обґрунтовує підходи до пізнавального і оцінювального відбору потенційних музеалій. На противагу поширеній хибній думці вона давно довела, що музеалії не є носіями знаків ("семіофорами") – таким є кожний дорожній знак, а самі несуть значення. Вони є "ноуфорами", з грецької *ноус* (дух, значення) і *фереїн* (нести) [17]. Ці об'єкти з моменту їх музеєзації стають чимось цілком новим, вони вже не є більше щоденною дійсністю, а репрезентують зміст, ідеї, факти, стани, почуття, концепції, в залежності від того яким символічним потенціалом вони наповнені.

Методи музеології за своєю суттю міждисциплінарні, бо вивчення людини і природи залежить від низки різноманітних галузей науки. При цьому ніколи не треба забувати, що пізнавальна мета профільних наукових дисциплін не охоплює всього музеального явища і тому є лише необхідною, та в жодному випадку не достатньою умовою для виконання музейних завдань. Тому функції щодо розпізнавання та виявлення автентичності під час спеціального дослідження у музеї певною науковою дисципліною не можуть бути достатнім приводом, аби наукову базу цієї дисципліни одночасно розглядати як теоретичну основу діяльності музею. Музеї у такому

випадку були б лише допоміжним апаратом спеціальних наукових дисциплін, а працівники музею не відрізнялися б від своїх колег за фахом з інших інституцій.

Можна стверджувати, що традиційно в музеях застосовують багато наукових дисциплін, які безпосередньо пов'язані з музейними зібраннями. Проте ці дисципліни застосовуються тут не само собою, а з увагою на їх вклад у музейну діяльність. Відсутність музейної орієнтації цих дисциплін часто призводить до того, що вони просуваються до своїх власних цілей, не враховуючи цілей музею. Саме це уже багато років тому мав на увазі директор "Історичного товариства Колорадо" В. Маршал, коли казав, що ми маємо в музеях поважних науковців, але як музезнавці вони аматори. Це не провина науковців, зайнятих в музеях, а відсутність достатньо розвинутої теорії. Довгий час музейники були не в стані створити музеологічної протизваги саме цим застосовуваним в музеях дисциплінам. Якщо ні ці наукові дисципліни, ні сучасні технології не можуть вирішити проблем існування музеїв, тоді необхідно розвивати власну теорію. Тільки розвиваючи її зможемо досягти пізнання феномена музею як такого і на цьому шляху вирішувати не тільки сучасну проблематику, але й забезпечити музеям майбутнє.

Саме тому питання освіти та підвищення кваліфікації займає у музейній професії особливе значення. З огляду на постійні зміни в усіх сферах музейної справи – від нових теоретичних знань, методів та результатів досліджень і технологій аж до питань оформлення, комунікації та безпеки, а також змінних вимог громадськості – регулярне підвищення кваліфікації є обов'язковим. В музеї все ще беруть на роботу працівників з єдиною кваліфікацією, яка не відповідає повною мірою музейним вимогам. Відтак вони намагаються займатися лише своєю специфічною профільною дисципліною та часто зловживають цим у власних цілях, які не співпадають із цілями музею. Для виконання музейних завдань потрібні представники професій різних спрямувань, які крім їх основної кваліфікації з одного фаху чи ремесла повинні набувати і музеологічної освіти.

Варіанти виходу з цієї ситуації на сьогодні – це опрацювання літератури, Інтернет, професійні контакти, творчі відрядження, курси, конференції, семінари, членство в національних і міжнародних професійних спілках і т.д., що дає необхідну фахову інформацію.

Природнича музеологія та природничомузейна діяльність

Якщо загальна музеологія, яка досліджує явища світу, що тісно пов'язані з духовним світом людини, з культурою, належить до гуманітарних наук, то природнича музеологія, яка досліджує стосунки людини з природою і безпосередньо об'єкти природи, без сумніву, належить до природничих наук. Природничу музеологію можна вважати однією із так званих "спеціальних музеологій", або інтердисциплін, що входять до складу загальної музеології.

Природнича музеологія, яка має слугувати теоретичною базою діяльності музеїв природничого профілю, визначається нами як *наука про специфічне музеальне (пізнавальне і оцінювальне) ставлення людини до природи, що виявляється у збиранні, збереженні, вивченні та використанні інформації про природні процеси, об'єкти і явища за допомогою натуралій, інших носіїв пам'яті та об'єктивується в історії у різних формах* [7].

На сьогодні такою формою є природничі музеї різних типів, які документують процеси, що відбуваються в природі, містять об'єкти, які створила природа без участі людини, та показують наслідки впливу людської діяльності на довкілля. При цьому вони також відіграють важливу роль для розвитку естетичної відповідальності за навколишнє природне середовище та місце людини в ньому. Зібрання природничих музеїв є науково організованою сукупністю натуралій, представлених у науково-природничих фондах і експозиціях, архівного і бібліотечного фондів, науково-допоміжних матеріалів, електронних баз даних та інших засобів науково-інформаційного забезпечення діяльності музею. У своїй діяльності природничі музеї використовують різноманітні першоджерела, серед яких біологічні, геологічні, палеонтологічні та інші природничі колекції, а також природничу інформацію, яка збирається музейними працівниками в процесі наукових досліджень.

Природничомузейну діяльність можна визначити, як таку, що спрямована на виявлення, збереження, вивчення і використання пам'яток природи. Система природничомузейної діяльності передбачає поєднання і взаємодію методів профільних наукових дисциплін, наукових і художніх засобів побудови експозиції та засобів музейної комунікації. На організаційному рівні природничомузейна діяльність складається з декількох сфер, серед яких основними можна вважати науково-фондову, інформаційно-аналітичну, експозиційну і науково-освітню. Результатом природничомузейної діяльності є: науково-природничі фонди, що становлять частину єдиного Музейного фонду України; природнича інформація, відображена в експозиції, електронних базах даних музейних фондів і музейному сайті; нові знання, зафіксовані в музейній документації, музейній експозиції, музейних і профільних наукових та науково-популярних виданнях; формування наукового світогляду і підвищення культурного рівня суспільства.

Система природничомузейної діяльності передбачає поєднання і взаємодію методів природничої музеології та інших профільних наукових дисциплін, а також застосування міждисциплінарних комплексних досліджень. Разом із тим, серед найважливіших завдань природничих музеїв є формування екологічного світогляду і підвищення культурного рівня суспільства.

Соціальні функції природничих музеїв

Цілі та завдання музею повинні відповідати вимогам суспільства, якому вони служать. В той час як визначення мети в адміністративних, виробничих чи комерційних організаціях відносно просте, у музеях воно завдає певних труднощів. Причина цього лежить у надзвичайно великому розмаїтті типів музеїв та у різних суспільних трактуваннях їх функцій та завдань. Ці відмінності виклав свого часу французький музеолог Л. Бенуа [16], узагальнено окреслюючи європейський тип музею як музейний салон, американський як музейний клуб та радянський тип як музейну школу, останній успадкували і багато природничих музеїв України.

Роль музеїв по відношенню до суспільства, завдання музейної діяльності, що пов'язані із зміною суспільних потреб, становлять їхні соціальні функції [4]. На сьогодні до таких основних вимог, що відображають суспільне призначення і визначають характер діяльності більшості природничих музеїв в конкретній

соціокультурній ситуації, належать функції документування, зберігання, науково-дослідна, інформаційно-аналітична й освітньо-виховна.

Функція документування передбачає цілеспрямоване відображення в науково-природничих фондах за допомогою натуралій та колекцій науково-природничої інформації (*інформалій*) тих природних процесів і явищ, які вивчає музей відповідно до свого профілю і місця в музейній мережі. Натуралії стають повноцінними лише завдяки документальному обліку. Він містить лише ті безпосередні оригінальні та автентичні носії інформації, які внаслідок селекції стали документами. Слід зазначити, що автентичність музеалії, на противагу її оригінальності, мусить бути доведена науково. В природничих музеях автентичними натураліями є справжні зразки таксона, використані для складання протологу цього таксона (голотипи, лектотипи, неотипи або синтипипи).

Формування природничих музейних колекцій відбувається переважно за рахунок матеріалів, що збираються працівниками музею під час проведення польових досліджень. На жаль, для такого поповнення характерна значна хаотичність і прив'язка до конкретних досліджень. Слабка теоретична обґрунтованість принципів і методів комплектування природничих колекцій, відсутність чітких критеріїв відбору об'єктів природи для музейних цілей, недостатнє виявлення інформаційного потенціалу природних музейних предметів значно знижують коефіцієнт корисної дії природничих музеїв. "Неясна програма збирання веде до давнього типу кунсткамери, яку вибагливі музеологи і музеофіли називають смітником – румпелькамерою" [12, цит.: с. 54]. Тому в науковій концепції комплектування музейного зібрання слід закладати форми продуманої системи збору, орієнтовані не лише на біжучі дослідження, але й на перспективу. Одна з таких форм – виявлення мало вивчених груп, регіонів і організація по ним спеціальних зборів колекційних матеріалів, які би проводили кваліфіковані спеціалісти.

Без планомірного збирання матеріалів музей не може успішно розвиватися, розширювати, доповнювати і оновлювати експозицію, поглиблювати свою науково-дослідну і освітньо-виховну роботу. Перед тим як збирати нові музейні матеріали, кожен музей повинен привести до порядку свої фонди, вивчити їх і точно встановити, що є в його розпорядженні та чого він потребує першочергово. Це допоможе музею зосередити свою увагу, наукові сили і матеріальні засоби на комплектування саме тих колекцій, які йому необхідні. Слід мати на увазі, що фондосховища не безрозмірні й рано чи пізно їхній ресурс вичерпується, тому у першу чергу потрібно прагнути якомога повнішої репрезентативності саме регіональних колекцій, а також створення еталонних колекцій по окремих групах біоти, які виходять за регіональні межі.

З природи слід відбирати лише необхідний мінімум об'єктів, забезпечувати їм сприятливі умови зберігання для максимально тривалого музейного життя і якнайоптимальніше використовувати всі ті природничі фонди, які вже є у наявності. У цьому власне і полягає етика музейника-природничика по відношенню до природи. Якщо шлях до повного збереження культурної спадщини у вигляді пам'яток матеріальної і духовної культури полягає в їх накопиченні в музеях, то у випадку з природними об'єктами все якраз навпаки. Специфіка їх у більшості випадків така, що чим більше природних об'єктів буде перенесено до музею, тим менше їх залишиться в природі. У зв'язку з цим на сьогодні надзвичайної

актуальності набуває розробка науково обґрунтованих принципів комплектування, створення раціональної моделі музейного зібрання, визначення чітких критеріїв для об'єктів природи під час їх віднесення до основного чи науково-допоміжного фонду. Виходячи з цього, будь-який природний об'єкт, що має повну первинну документацію, безумовно повинен належати до основного фонду.

Не можна також забувати про цілеспрямоване поповнення експозиційного фонду. Він повинен бути достатньо атрактивним і різноманітним, щоби, крім оновлення постійної експозиції, мати можливість влаштовувати різноманітні тимчасові експозиції (стаціонарні та пересувні тематичні виставки), а також брати участь у міжнародному співробітництві.

Функція зберігання полягає у створенні умов, які забезпечують повне збереження науково-природничих фондів, тобто утворюють раціональну систему і режими зберігання.

Система зберігання повинна відповідати трьом завданням: гарантувати фізичне збереження всіх матеріалів, забезпечити можливість використання кожного з них для наукової роботи, запобігти їх руйнуванню, псуванню і крадіжкам. Така система передбачає певний порядок розміщення музеалій у фондосховищах та експозиції. Організація системи зберігання в музеї не обмежується лише зберіганням у вузькому сенсі цього слова, а включає порядок розміщення музейних фондів у сховищах, експозиційних залах, комплекс обладнання для їхнього зберігання та вимоги до консервації окремих видів музейних матеріалів. Система зберігання визначається як можливостями музею (кількість одиниць зберігання, розміри і обладнання фондосховищ та експозиційних приміщень), так і місцевими кліматичними умовами.

Правильна організація системи зберігання в природничому музеї передбачає також дотримання науково обґрунтованих спеціальних режимів вологості, температури, освітлення, очистки, дезинфекції та дезинсекції музеалій, регулярне й ретельне прибирання фондосховищ та експозиції.

Науково-дослідна функція передбачає виконання науково-дослідних розробок у галузі природничої музеології та профільних наукових дисциплін музею. Дуже важливим при цьому є правильний вибір науково-дослідної тематики, яка повинна враховувати музейну специфіку, а не дублювати дослідження близькопрофільних науково-дослідних інститутів, виходити з визначених напрямів діяльності музею та обов'язково завершуватись музейним продуктом. Лише у такий спосіб можна нівелювати одвічне протиставлення так званих "музейників-науковців" – "музейникам-фондовикам" або "музейникам-експозиціонерам". На захист останніх варто також зазначити, що, оскільки природничий музей за своєю суттю, а часто і за формою, є науково-дослідною установою, то практично всі напрями його діяльності мають в тій чи іншій мірі характер наукового дослідження. Саме тому мова йде про власне наукове комплектування і вивчення музейних фондів, наукову організацію обліку, зберігання, консервації й реставрації колекцій, науково-інформаційну роботу, наукове проектування експозицій та проведення на науковій основі всіх видів масової роботи.

Різновидом наукової діяльності музею є підготовка й видання статей та монографій, збірників наукових праць, методичних розробок і наукових рекомендацій, каталогів, альбомів, путівників, буклетів тощо. Метою їх, крім наукових досліджень, є популяризація музею, його різноманітних і цінних колекцій. Результати науково-дослідної роботи впроваджуються й шляхом проектування та побудови експозицій.

Інформаційно-аналітична функція, завдяки використанню в практиці музейної роботи новітніх інформаційних технологій, має на меті створення банку даних музейної науково-природничої інформації й вихід у світовий інформаційний простір. Реалізація цієї функції в діяльності природничого музею дозволяє йому оперувати не лише інформацією, яка міститься в природничих колекціях, але й тією, що втрачається внаслідок механічних пошкоджень, руйнування шкідниками тощо, а також тією, що отримується під час наукових досліджень, проте не підлягає музеєзації традиційними засобами.

Використання банку даних наукової природничої інформації значно підвищує ефективність її опрацювання та оперативність доступу до неї, надає принципово нові можливості додаткової характеристики природних об'єктів (зображення в графічному, фото- чи навіть відеоформаті, координатна просторова прив'язка тощо), дозволяє встановлювати репрезентативність природничих колекцій і на підставі цього вести цілеспрямоване подальше їх комплектування, а також, не переміщуючи зразки у фондосховищах, виокремлювати віртуальні спеціалізовані колекції, наприклад, еталонних чи типових екземплярів, ендемічних, реліктових або червонокнижних видів тощо.

Освітньо-виховна функція в природничих музеях виявляється у формуванні знань, екологічному, природоохоронному й естетичному вихованні населення в процесі експонування натуралій, а також використання інших внутрішньо- і позамузейних форм освітньо-виховної роботи. Як засвідчують факти, значна частина населення, особливо у великих містах, практично втратила зв'язок з навколишнім природним середовищем, і зовсім не відчуває потреби у збереженні природної спадщини, цінності якої не може зрозуміти. Для цих людей абсолютно далекими є проблеми зникнення якогось виду рослин чи тварин або згубної дії техногенних чинників на природні екосистеми, бо вони їх безпосередньо не зачіпають, а різноманітні заходи, пов'язані з охороною і дослідженням довкілля, залишають їх байдужими. Причиною такого стану є, на наш погляд, усе ще недостатньо розвинута система екологічної освіти й виховання, яка повинна формувати у кожної людини усвідомлення її безпосереднього зв'язку з природою і залежності самого існування людства від збереження довкілля. Музеї природничого профілю можуть значною мірою долучатися до розв'язання цих проблем.

Освітньо-виховна функція природничого музею докорінно відрізняється від усіх інших форм освіти, бо впливає із безпосереднього та наочного контактування відвідувача з натуралією. До основних завдань музейної освіти належить стимулювання сили уяви відвідувача та розвиток його чуттєвої свідомості. Музей не місце здобуття знань, а місце розуміння. Істотною ознакою такої освітньої функції є те, що вона дає освіту не пріоритетно, а лише уможливорює її. Музейна освітня робота тому суттєво відрізняється від традиційних шкільних занять. Це добровільна, неформальна освіта, якій невідомі навчальні плани та іспити. Відвідувач за власним бажанням може прийти до музею й полишити його на свій розсуд, він може вивчати виставку у власному темпі та відповідно до своїх зацікавлень. Позаяк музейна освіта в музеї добровільна, то, аби відвідувач завжди був її учасником, вона має бути до певної міри і приємною розвагою. Втім, якщо освіта впливає з того, що відвідувачі аналізують зміст експозиції, то ці розваги треба організовувати таким чином, щоб вони такому аналізу сприяли.

Форми і системи природничомузейної комунікації

Реалізація освітньо-виховної функції тісно пов'язана з комунікативною діяльністю природничих музеїв, яка має свою специфіку, що пов'язана з використанням у цьому процесі природних об'єктів і природничої інформації. Основними завданнями *природничомузейної комунікації*, вираженій переважно у музейному експонуванні та інтерпретації, є поширення знань про природно-історичну спадщину, формування екологічного світогляду населення та надання інформаційних послуг спеціалізованій аудиторії.

Поняття "музейна комунікація" започаткував у 1968 р. канадський музеолог Д.Ф. Камерон, який розглядав музей як комунікативну систему, а музейну комунікацію як процес спілкування відвідувача з музейними експонатами, що виявляється у здатності відвідувача осягати значення, носієм якого є окремі музеалії, або невербальне просторове повідомлення, носієм якого є експозиція. Згодом музейну комунікацію стали трактувати як процес інтерпретації музейних колекцій для так званих "зовнішніх форм споживання". До них зараховували різні групи відвідувачів (одноосібні, організовані, спеціалізовані навчальні), різні категорії спеціалістів, які в той чи інший спосіб використовують музейну інформацію під час своєї наукової, навчальної або творчої діяльності, та представників громадських організацій. Крім споживачів, в комунікації беруть участь і партнери музею, кооперація з якими заради досягнення спільних цілей може стати джерелом нових проектів і додаткових фінансових надходжень. Серед таких партнерів є інші музеї і заклади культури; школи, ліцеї, гімназії та вищі навчальні заклади; державні та місцеві органи влади; заклади туризму; громадські природоохоронні організації; наукові товариства; еколого-просвітницькі центри; об'єкти природно-заповідного фонду тощо.

Внаслідок активного розвитку теорії музейної комунікації, що спостерігається, починаючи з 1980-х років, у взаєминах між музеями і суспільством поступово сформувався новий підхід, за яким музейний відвідувач стає центральним об'єктом уваги і розглядається в якості повноправного учасника процесу комунікації, а не лише пасивного реципієнта знань і вражень, як це було в рамках традиційного підходу.

В сучасній музеології розвинулись методології, в яких вирізняються різні напрями. Один з них передбачає в основі музейної діяльності орієнтацію на об'єкт, тобто на зберігання, дослідження й використання тієї частини нашого матеріального оточення, яку прийнято називати природною спадщиною. Ця спадщина розглядається як сукупність відповідних об'єктів, або музеалій. В іншому напрямі методології музеології основна увага приділяється комунікативній функції, а зберігання (як узагальнююче поняття збирання, консервації, реставрації, реєстрації і документування) розглядається як вторинне завдання. Музейна діяльність розуміється як інструмент формування соціальної свідомості, особливо стосовно умов навколишнього середовища, праці й життя та цінностей і норм, що при цьому виявляються. Згідно з цим, музейна діяльність має бути співвіднесеною з суспільством, вона повинна стимулювати активну і критичну участь населення у формуванні суспільства. В літературі ця точка зору має назви: "нова музеологія", "соціальна музеологія", або "*екомузеологія*" [11].

Очевидно, слід погодитись з тими дослідниками, які вважають, як зазначає голландський музеолог П. ван Менш [17], що на музеї лягає подвійна відповідальність: по-перше, за збереження природної спадщини і, по-друге, за подальший розвиток суспільства. Стосовно природничих музеїв це означає поєднання в їхній діяльності як усталеного систематичного підходу, так і тематичного, з наголосом на висвітленні екологічних проблем.

Сучасне соціальне замовлення природничомузейній експозиції полягає у створенні специфічної інформаційної системи, наукової та оригінально-предметної за змістом, необхідної для формування екологічних й етичних орієнтацій по відношенню до навколишнього природного середовища. Семантичні та прагматичні аспекти інформації, яку містить природнича експозиція, повинні відповідати потребам і можливостям її сприйняття різними соціально-демографічними групами музейних відвідувачів. Серед прикладів звернення до екологічної проблематики на теренах України можна зазначити проект нової експозиції "Природна різноманітність і цивілізація" у Державному природознавчому музеї НАН України, експозиції "Охорона природи" Ботанічного музею Національного науково-природничого музею НАН України, "Охорона рослинного світу" Нетішинського міського краєзнавчого музею, "Природа Карпат" Музею екології Карпат Карпатського біосферного заповідника, музею "Природа Землі Галицької" Галицького національного природного парку та ін.

Система науково-природничого моніторингу

Проблема охорони та відновлення біорізноманіття, як визначального елементу навколишнього природного середовища, вийшла на перший план природничих досліджень після прийняття стратегії сталого розвитку на Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро та Всесвітній зустрічі зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі. У цих документах наголошується на потребі збору моніторингової інформації та обміну нею в контексті сталого розвитку на різних рівнях – міжнародному, національному, регіональному і місцевому. Очевидно, що вирішення глобальних екологічних та соціально-економічних проблем малоімовірно без реальних дій в кожній країні та в конкретному регіоні. При цьому будь-яка регіональна моніторингова інформація щодо стану навколишнього природного середовища, яка отримується поза межами загальнодержавних екологічних програм, є важливим, а часом і вагомим додатком до реалізації проблем сталого розвитку.

Саме така унікальна моніторингова інформація міститься в колекціях природничих музеїв. Оскільки процес колекціонування відбувається у природничих музеях постійно і, як правило, з певної території, то інформація, яка накопичується в їхніх фондах, має всі ознаки моніторингової. Довготривалий **музейний науково-природничий моніторинг**, який визначається нами як система постійних спостережень за перебігом певних процесів у навколишньому природному середовищі чи за станом конкретних біотичних (біологічних), біокосних і абіотичних (фізичних) об'єктів шляхом колекціонування натуралій і природничої інформації. Цей моніторинг можна розглядати, поряд із біологічним, екологічним та геолого-географічним, одним із основних типів комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища.

Виходячи з цього, значення репрезентативних музейних колекцій натуралій неухильно зростає, оскільки вони є однією з небагатьох форм науково задокументованого речового підтвердження природного різноманіття, які можуть бути піддані критичній ревізії, виходячи із сучасного стану систематики. Крім того, колекції натуралій містять фіксовані об'єкти, більшість з яких є малодоступними до виявлення або взагалі зникли зі складу біоти, а інформація закладена у колекціях минулої біоти дозволяє вести моніторинг історичних змін фонового стану середовища і різноманіття біоти навіть ще до початку впливу людини на довкілля.

Науково-природничий моніторинг частково поєднує функції екологічного, біологічного, геолого-географічного і навіть історичного типів моніторинрів, проте має свою специфіку, що полягає у можливості стеження, залежно від мети і завдань, за різними природними процесами і об'єктами – біотичними, біокосними і абіотичними а також у застосуванні в організації системи моніторингових спостережень *музеально-інформаційного методу* природничої музеології [8]. За цим методом на першому етапі моніторингу передбачається збирання натуралій та природничої інформації. На другому етапі відбувається процес музеєзації цих матеріалів – створюються колекції і формуються бази даних науково-природничої інформації. На заключних етапах отримана інформація піддається аналізу – проводиться оцінка досліджуваних природних процесів або стану середовища чи природних об'єктів і робиться прогноз їх природних та антропогенних змін.

Використовуючи бази даних природничої інформації, музеї природничого профілю можуть оперувати фактичним матеріалом для наукових досліджень, визначати повноту і репрезентативність колекцій, а також надавати зовнішнім споживачам моніторингову інформацію про стан і зміни навколишнього природного середовища.

Висновки

В основі сучасного розуміння предмету природничої музеології лежить специфічне, а саме музеальне ставлення людини до природи, яке протягом історії призвело до тенденції збереження, дослідження і показу вибраних натуралій. Музей як частина соціокультурної системи не єдиний в історії спосіб вираження музеальності, він змінювався в процесі свого розвитку і очевидно буде змінюватися й надалі відповідно до суспільної оптимізації. Завданнями природничої музеології є виявлення специфічних закономірностей діяльності минулих і сучасних природничих музейних інституцій, створення можливостей планування майбутнього таких музейних установ відповідно до тенденцій розвитку суспільства і науково-технічного прогресу та стеження за їхнім розвитком.

На нашу думку, однією з ймовірних майбутніх музейних форм природничого профілю можуть бути науково-інформаційні природничомузейні центри, які б об'єднували тою чи іншою мірою власне музей (експозиції та фондосховища), лабораторії (науково-дослідні, обслуговування стаціонарної та тимчасових експозицій, видавничої діяльності, позамузейної роботи з населенням і т.д.), майстерні, бібліотеку, архів, конференц-зал, відеозал, музейне кафе, осередки профільних наукових товариств, кімнати для приїжджих науковців тощо.

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія / [пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич]. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с. – (Посібник).
2. Галкина П.И., Гарданов В.К., Иваницкий И.П. и др. Основы советского музееведения. – М.: Изд-во культурно-просветительной литературы, 1955. – 375 с.
3. Квебекская декларация: основные принципы новой музеологии // *Museum*. – 1985. – № 148. – С. 21.
4. Климишин О.С. Наукові основи природничої музейної діяльності // *Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України*. – Львів, 2000. – Т. 15. – С. 11-21.
5. Климишин О.С. Природнична музейна термінологія: словник-довідник. – Львів, 2003. – 244 с.
6. Климишин О.С. Зміст і завдання комунікаційної діяльності природничих музеїв // *Наук. зап. Держ. природозн. музею*. – Львів, 2005. – Вип. 21. – С. 5-10.
7. Климишин А.С. Новые подходы к проблеме музейного документирования природной среды // *Наука, искусство и новые технологии в современном музее: VI Всерос. научн.-практ. конф. Асоц. естественноистор. музеев России, Москва, 24–25 апр. 2006 г.: тезисы докл.* – М., 2006. – С. 62-63.
8. Климишин О.С. Методологічні та методичні засади науково-природничого моніторингу // *Праці наук. т-ва ім. Шевченка. Екологічний збірник-4*. – Т. 23. – Львів, 2008. – С. 329-335.
9. Мезенцева Г.Г. Музеезнавство (На матеріалах музеїв Української РСР): Курс лекцій. – К.: Вища школа. – 1980. – 120 с.
10. Пишулин Ю.П. и др. Музейные термины // *Терминологические проблемы музееведения*. – М., 1986. – С. 36-135
11. Ривьер Ж.А. Эволюционное определение экомuzeя // *Museum*. – 1985. – № 148. – С. 8-12.
12. Свенціцький Іларіон. Про музеї та музейництво. – Львів, 1920. – 80 с.
13. Соломонова Т. До питання про розвиток професійної термінології в музейній галузі України // *Інформаційний бюлетень "Український музей"*. – 2007. – № 3(17). – С. 4.
14. Шрайнер К. Предмет исследования музееведения и происхождение дисциплины // *Музееведение. Музеи мира: Сб. науч. тр. / НИИ культуры*. – М., 1991. – С. 5-10.
15. Юренева Т.Ю. Музееведение: [учеб. для высш. школы]. – М.: Академ. Проект, 2003. – 560 с.
16. Benoist L. *Musées et muséologie*. – Paris, 1960.
17. Mensch P. van. *Museology and its use for museums // Papers in museology: report from two symposia at the Department of museology. Umeå University / Ed. Råbeberg p.* – Umeå, 1992. – P. 78-91. – (Acta Univ. Umenis. Umeå studies in the humanities; V. 108).
18. Šola T. A contribution to a possible definition of museology // *Informativa museologica*. – 1984. – 1/3. – S. 8-10.
19. Šola T. The concept and nature of museology // *Museum*. – 1987. – № 153. – P. 45-49.
20. Šola T. What is museology? // *Papers in museology: report from two symposia at the Department of museology. Umeå University / Ed. P. Råbeberg*. – Umeå, 1992. – P. 10-19. – (Acta Univ. Umenis. Umeå studies in the humanities; V. 108).
21. Stránský Z.Z. Der Begriff der Museologie // *Einführung in die Museologie. / Muzeologické sešity*. – Brno, 1971. – Supplementum, 1. – S. 36.
22. Stránský Z.Z. *Museologische Terminologie // Neue Museumskunde*. – 1988. – 31. – S. 12-17.

Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів
e-mail: museologia@museum.lviv.net